

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΠΟΣΙΑ 11

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ (;)
ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΤΟΝ 11ο ΑΙΩΝΑ (1025-1081)

ΚΕΝΤΡΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
«ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΡΥΩΝΗΣ»

ΑΘΗΝΑ 2003

THE SPEROS BASIL VRYONIS
CENTER FOR THE STUDY OF HELLENISM

THE EMPIRE IN CRISIS (?)
BYZANTIUM IN THE 11th CENTURY (1025-1081)

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH
INTERNATIONAL SYMPOSIUM 11

ATHENS 2003

ISSN 1106-1448
ISBN 960-371-020-2

Επιμέλεια έκδοσης: Βασιλική Ν. ΒΛΥΣΣΙΔΟΥ

Editor: Vassiliki N. VLYSSIDOU

- © Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών,
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών,
Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
- © The National Hellenic Research Foundation
Institute for Byzantine Research
48, Vassileos Constantinou, 116 35 Athens-GR

Διάθεση: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών,
Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα. FAX: (210) 72 73 629
ή
Βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑ Α.Ε.-Ε.Ε.,
Σόλωνος 60, 106 72 Αθήνα. FAX: (210) 36 06 759

Distribution: The National Hellenic Research Foundation;
48, Vassileos Constantinou, 116 35 Athens. FAX: (210) 72 73 629
or
ESTIA, 60 Solonos, GR-106 72 Athens. FAX: (210) 36 06 759

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11-13
Βραχυγραφίες	15-16
Speros VRYONIS, Jr., The Eleventh Century: was there a Crisis in the Empire? The Decline of Quality and Quantity in the Byzantine Armed Forces	17-43
John HALDON, Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071	45-74
Ljubomir MAKSIMOVIĆ, Το Βυζάντιο και οι Σέρβοι τον 11ο αιώνα: ζήτημα εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας;	75-85
Bojana KRSMANOVIĆ, Αλλαγές στη δομή της κοινωνικής κορυφής μετά την εποχή του Βασιλείου Β'	87-106
Βασιλική Ν. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, Οι απαρχές της νέας ανόδου της αρμενοπαφλαγονικής αριστοκρατίας (1025-1045): ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνών	107-118
Jean-Claude CHEYNET, Grandeur et décadence des Diogénai	119-137
Τριανταφυλλίτσα MANIATH-KOKKINH, Προνομούχοι υπήκοοι του 11ου αιώνα	139-153
Martin HINTERBERGER, Φόβω κατασεισθείς: τα πάθη του ανθρώπου και της αυτοκρατορίας στον Μιχαήλ Ατταλειάτη. Το αιτιολογικό σύστημα ενός ιστοριογράφου του 11ου αιώνα	155-167
Alan HARVEY, Competition for Economic Resources: the State, Landowners and Fiscal Privileges	169-177
Αγγελική ΛΑΪΟΥ, Οικονομικά ζητήματα στην «Πείρα» του Ευσταθίου Ρωμαίου	179-189

Μαρία ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Παρατηρήσεις για το μιντασιατικό εμπόριο τον 11ο αιώνα	191-200
Elizabeth M. JEFFREYS, Nikephoros Bryennios Reconsidered	201-214
Athanasios MARKOPOULOS, The Portrayal of the Male Figure in Michael Attaleiates	215-230
Κωνσταντίνος Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Μήπως “le grand siècle de la science du droit canonique” στο Βυζάντιο ήταν στην πραγματικότητα ό 11ος αιώνας;	231-266
Πάρις ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Εξουσία και κοινωνική ισχύς στον Κεκαυμένο: η ανάδειξη της τάξης των τοπικών αρχόντων	267-274
Δημήτρης ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Η αυτοκρατορία σε κρίση και η οπτική των σύγχρονων: μια ανάγνωση των μαρτυριών	275-290
Νικολέττα ΓΙΑΝΤΣΗ-ΜΕΛΕΤΙΑΔΗ, Η επίδραση της ιδεολογίας του Cluny στο σχίσμα του 1054	291-305
Srdjan PIRIVATRIĆ, Το πατριαρχείο του πρώτου βουλγαρικού βασιλείου και οι Βυζαντινοί: <i>damnatio memoriae</i> του 11ου αιώνα;	307-316
Gerhard PODSKALSKY, Humanismus und Theologie in Byzanz: ein vernachlässigtes Kapitel. Die humanistischen Theologen des 11. Jahrhunderts, insbesondere Michael Psellos	317-329
Werner SEIBT, Stärken und Schwächen der byzantinischen Integrationspolitik gegenüber den neuen armenischen Staatsbürger im 11. Jahrhundert	331-347
Andreas SCHMINCK, Hosios Lukas: eine kaiserliche Stiftung?	349-380
Radivoj RADIĆ, Η ποδιάγρα στα ιστορικά έργα του Μιχαήλ Ψελλού και της Άννας Κομνηνής	381-392
Στέλιος ΛΑΜΠΑΚΗΣ, ‘Η «κρίσιμη» επικαιρότητα τοῦ 11ου αἰώνα στην ποίηση τῆς ἐποχῆς. Συγκρίσεις καὶ παραλληλισμοὶ μὲ τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα	393-408
Σταυρούλα ΧΟΝΔΡΙΔΟΥ, Κωνσταντίνος Λειχούδης, Ιωάννης Μαυρόπουλος, Μιχαήλ Ψελλός, Ιωάννης Ξιφιλίνος: «ἡ τετρας τῶν σοφῶν». Η άνοδος και η άπτωση της γύρω στα μέσα του 11ου αιώνα	409-423

Ιωάννης ΤΕΛΕΛΗΣ, Οι λόγιοι του 11ου αιώνα και ο Αριστοτελισμός: η περίπτωση των «Μετεωρολογικῶν»	425-442
Βασίλης ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Προδρομικοί «θεσμοί» για την οργάνωση της ανώτερης εκπαίδευσης της εποχής των Κομνηνών από την προκομνήνεια περίοδο	443-471
Στρατής Ν. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Από τη ρητορική στη λογοτεχνία: η έννοια της μεταβολής στον Μιχαήλ Ψελλό και η αναβίωση της μυθοπλασίας	473-482
Φλωρεντία ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, Χορηγοί και δωρητές χειρογράφων τον 11ο αιώνα	483-496
Τίτος ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, The Empress Zoe's Tomb	497-511

BOJANA KRSMANOVIĆ

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΟΡΥΦΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄

Από τα γεγονότα του 11ου αιώνα φαίνεται ότι η εξέγερση του 1057 προσφέρει τα περισσότερα στοιχεία για τη διερεύνηση του θέματος των αλλαγών που σημειώθηκαν στη σύνθεση της βυζαντινής «ελίτ». Εκείνο που πρέπει να τονιστεί από την αρχή είναι ότι με την αλλαγή στην εξουσία το 1057 προσδιορίστηκε σαφώς ποιές προσωπικότητες και, για την ακρίβεια, ποιές οικογένειες ανήκαν όχι μόνο στην αριστοκρατική τάξη της αυτοκρατορίας, αλλά και στην πιο επιφανή μερίδα της. Το έτος εκείνο την εξουσία δεν κατέλαβε μόνον ο Ισαάκιος Κομνηνός, αλλά μαζί με αυτόν οι Δούκες, οι Βρυέννιοι, οι Βοτανειάτες και άλλοι.

Με βάση τις μαρτυρίες του Ιωάννη Σκυλίτζη και του Μιχαήλ Ψελλού (τις πιο έγκυρες πηγές για την εποχή στην οποία αναφερόμαστε), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αυτοί, που αναφέρθηκαν, ήταν οι εκπρόσωποι της «ελίτ» της τότε βυζαντινής κοινωνίας. Ως προς τη θέση τους στην κοινωνία, οι επαναστάτες χαρακτηρίζονται όχι μόνον ως ευγενείς, αλλά και ως οι επίλεκτοι μεταξύ αυτών (*οί... λογάδες τῶν ἀρχόντων, εὐγενεῖς¹, τὰ κράτιστα γένη²*). Συνεπώς, πρόκειται για εκπροσώπους εκείνων των κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία μπορούν να χαρακτηριστούν ως αριστοκρατικά (λαμβάνοντας βεβαίως υπόψη τα κριτήρια που παρέχουν τη δυνατότητα να κατατάξουμε μία προσωπικότητα ή οικογένεια σ' αυτήν την κατηγορία, καθώς και τις ιδιομορφίες της βυζαντινής αριστοκρατίας³). Ακό-

1. Σκυλίτζης (*Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, έκδ. I. Thurn [CFHB 5], Berlin-New York 1973), 483.

2. Ψελλός, *Χρονογραφία* (*Michel Psellos, Chronographie*, έκδ. É. Renauld, II, Paris 1928), 86.

3. Σχετικά με τα κριτήρια ένταξης μιας προσωπικότητας ή οικογένειας στην αριστοκρατία της αυτοκρατορίας (μεταξύ των οποίων τα πιο σημαντικά είναι η καταγωγή, η περιουσία και η θέση στην κρατική ιεραρχία, που φαίνεται από τα αξιώματα και τους τιμητικούς τίτλους) ήδη έχει γίνει αρκετή συζήτηση· βλ. G. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, *DOP* 25 (1971), 3-32· A. P. Každan, *Social'nyj sostav gospodstvujuščego klassa Vizantii XI-XII vv.*, Moskva 1974, 223-243· Bojana Krsmanović, *Uspon vojnog plemstva u Vizantiji XI veka*, Beograd 2001, 14-24.

μη, οι ιστοριογράφοι της εποχής καθιστούν γνωστό ότι οι στασιαστές του 1057 ανήκαν στις τάξεις των στρατιωτικών και, πιο συγκεκριμένα, στην ηγεσία του στρατού· για την ακρίβεια, πρόκειται για εκπροσώπους της στρατιωτικής ηγεσίας των ανατολικών δυνάμεων της αυτοκρατορίας (οί τῆς ἔω στρατηγοί, οί τοῦ στρατοῦ ἡγούμενοι καὶ γένει καὶ ἀνδρεία ὠνομασμένοι⁴).

Τα ονόματα των στασιαστών, που μνημονεύονται στις πηγές, φανερώουν με ακρίβεια ποιές προσωπικότητες ανήκαν στα στρατιωτικά και αριστοκρατικά στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας: ο Ισαάκιος και ο Ιωάννης Κομνηνός⁵, ο Κωνσταντίνος και ο Ιωάννης Δούκας⁶, ο Κατακαλὼν Κεκαυμένος⁷, ο Νικηφόρος

Στο Βυζάντιο ίσχυε η ιδιομορφία ότι η θέση στην κοινωνική κλίμακα βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με τη θέση στον κρατικό μηχανισμό. Όπως τόνισε ο Καζνταν (*Sostav*, 58, 243), το κατά πόσον ανήκε κανείς στην αριστοκρατική τάξη δεν εξαρτιόταν τόσο από την περιουσία του, όσο από τη θέση του στην ιεραρχία των κρατικών υπαλλήλων. Η μελέτη των *Τακτικῶν* δείχνει ότι η θέση μιας προσωπικότητας στην κοινωνία προσδιοριζόταν από τη σημασία των κρατικών αξιωμάτων που έφερε, όπως και των τιμητικών τίτλων. Αν ληφθεί υπόψη ότι τα αξιώματα δεν ήταν κληρονομικά, γίνονται κατανοητές οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε, όταν επιχειρούμε να προσδιορίσουμε σε ποιά τάξη ανήκε μία προσωπικότητα ή, ακόμη πιο δύσκολο, μία οικογένεια.

4. Σκυλίτζης, 483, 486· Ψελλός, *Χρονογραφία* II, 83-84. Μεταξύ των στασιαστών του 1057 εξάρση αποτελούσε ο Βρυένιος (βλ. πιο κάτω, σημ. 9).

5. Ο Ισαάκιος Κομνηνός το 1057 είχε τον τίτλο του μαγίστρου. Το τελευταίο του αξίωμα ήταν εκείνο του στρατοπεδάρχη της Ανατολής (Σκυλίτζης, 479)· βλ. Κ. Βαρζός, *Τι γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, Α' [Βυζαντινά Κείμενα καὶ Μελέται 20], Θεσσαλονίκη 1984, 41-47· J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)* [Byzantina Sorbonensia 9], Paris 1990, 341· Krsmanović, *Uspon*, 157-161. Για τη σταδιοδρομία του αδελφού του, Ιωάννη, πριν από το 1057, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία (Βαρζός, *ό. π.*, 49-57).

6. Είναι γνωστό ότι ο Κωνσταντίνος το 1057 έφερε τον τίτλο του βεστάρχη (βλ. Ατταλειάτης [*Michaelis Attaliothae Historia*, έκδ. W. Brunet de Presle – I. Bekker (CSHB), Bonn 1853], 56), αλλά, όπως φαίνεται, δεν κατείχε κανένα αξίωμα. Ο Ψελλός (*Χρονογραφία* II, 141· βλ. και σ. 135) αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος κυρίως *περὶ τὴν πατρῶαν βῶλον ἐπραγματεύετο*. Βλ. D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography* [University of London, Historical Studies 22], London 1968, 28-29· Krsmanović, *Uspon*, 165-168. Σχετικά με τη σταδιοδρομία του Ιωάννη Δούκα δεν υπάρχουν στοιχεία για την περίοδο πριν από το 1057 (βλ. Polemis, *ό. π.*, 34-35).

7. Ο Κατακαλὼν Κεκαυμένος το 1057 ήταν μάγιστρος, ενώ μετά την άνοδο στο θρόνο του Μιχαήλ Γ' απομακρύνθηκε από το αξίωμα του δουκὸς Αντιοχείας (Σκυλίτζης, 483). Σύμφωνα με τα στοιχεία των πηγών, ο Κεκαυμένος είχε επιτυχημένη και μακρά σταδιοδρομία. Μολονότι ο ρόλος του στην εξέγερση του 1057 ήταν εξαιρετικά σημαντικός, η θέση του στη στρατιωτική ιεραρχία ήταν αποτέλεσμα αποκλειστικά της προσωπικής του επιρροής και όχι της οικογένειάς του (Σκυλίτζης, *ό. π.*). Για τη σταδιοδρομία του βλ. N. Bănescu, *Un duc byzantin du XIe siècle: Katakalon Kékauménos*, *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine* 11 (1924), 24-36· G. G. Litavrin, *Tri pisma Michaila Psella Katakalonu Kekavmenu*, *RESEE* 7/3 (1969), 455-468· Krsmanović, *Uspon*, 172-176, 193-200.

Βοτανειάτης⁸, ο Βρυέννιος⁹, ο Μιχαήλ Βούρτζης¹⁰, ο Ρωμανός Σκληρός¹¹ και οι γιοι του Βασιλείου Αργυρού¹². Οι πολυάριθμες έρευνες για τις περισσότερες προσωπικότητες, που αναφέρθηκαν, έδειξαν ότι πρόκειται για άτομα, τα οποία το 1057 ήταν περίπου μεταξύ 50 και 60 ετών, δηλαδή σε μία ηλικία κατά την οποία η θέση τους στη διοίκηση του κράτους πρέπει να είχε σαφώς προσδιορισθεί, σύμφωνα με τους τίτλους και τα αξιώματα που τους είχαν απονεμηθεί. Επίσης, τα στοιχεία για τη σταδιοδρομία του καθενός μαρτυρούν ότι η άνοδός τους σε αξιώματα επιτεύχθηκε, στο μεγαλύτερο βαθμό, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (1042–1055), ο οποίος, κατά τον Ψελλό, δοξάσθηκε επειδή ασχολήθηκε με τις πολιτικές υποθέσεις της αυτοκρατορίας¹³. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτον, η βασιλεία του Μονομάχου διήρκεσε σχεδόν 13 χρόνια, δηλαδή σημαντικά περισσότερο από όσο εκείνες των προκατόχων του, και δεύτερον, η πολιτική του καταφανώς προσέφερε τη δυνατότητα για την προαγωγή των προσώπων αυτών στη στρατιωτική

8. Ο Νικηφόρος Βοτανειάτης το 1057 έφερε τον τίτλο του μαγίστρου. Το κύρος του Νικηφόρου ως στρατιωτικού εδωρείτο δεδομένο (Σκυλίτζης, 495), δεν είναι όμως γνωστά τα αξιώματα, τα οποία ανέλαβε. Φαίνεται ότι η σταδιοδρομία του άρχισε επί Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (βλ. Ατταλειάτης, 39-41), εφόσον, κατά πάσα πιθανότητα, γεννήθηκε γύρω στο 1001/1002, πράγμα που σημαίνει ότι το 1042 ήταν περίπου σαράντα χρονών. Βλ. Εϋ. Θ. Τσολάκης, Χρόνος γεννήσεως και θανάτου του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη, *Έλληνικά* 27/1 (1974), 150-151 και διεξοδικά, Κρσμανονιέ, *Uspom.*, 168-172.

9. Ο Βρυέννιος το 1057 ήταν πατρίκιος. Πρέπει να σημειωθεί ότι μεταξύ των στασιαστών του 1057 ο Βρυέννιος αποτελούσε εξαίρεση, όχι μόνον επειδή καταγόταν από το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας (από την Αδριανούπολη), αλλά και επειδή ήταν ο μόνος εν ενεργεία στρατιωτικός. Το 1057 διορίστηκε από τον Μιχαήλ Σ' στρατηγός αυτοκράτωρ ... των Μακεδονικών ταγμάτων, τα οποία στάλθηκαν εναντίον των Τούρκων. Ταυτόχρονα, ο Μιχαήλ τον διέταξε να αναλάβει την ηγεσία των Καππαδοκών (*ἀρχεῖν τάξας Καππαδοκῶν*). Βλ. Σκυλίτζης, 484· Ατταλειάτης, 54· Ζωναράς (*Ioannis Zonarae Epitome Historiarum libri XIII-XVIII*, έκδ. Th. Büttner-Wobst [CSHB], Bonn 1897) III, 657. Προκύπτει λοιπόν ότι ο Βρυέννιος ήταν συνδεδεμένος με την Ανατολή.

10. Σύμφωνα με τις πηγές, ο Μιχαήλ Βούρτζης το 1057 ήταν βεστάρχης, οι αρμοδιότητές του όμως δεν είναι γνωστές· βλ. J.-Cl. Cheynet – J.-F. Vannier, *Études prosopographiques* [Byzantina Sorbonensia 5], Paris 1986, 32-33.

11. Χάρη στον τίτλο του προέδρου, ο Ρωμανός Σκληρός ήταν ο πιο επιφανής μεταξύ των επαναστατών. Η ανέλιξή του στην ιεραρχία πραγματοποιήθηκε επί Κωνσταντίνου Μονομάχου· βλ. W. Seibt, *Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie* [Byzantina Vindobonensia 9], Wien 1976, 76-85.

12. Δεν είναι γνωστά ούτε τα ονόματα, ούτε τα αξιώματα των δύο αυτών γόνων της οικογένειας των Αργυρών· βλ. J.-F. Vannier, *Familles byzantines: Les Argyroi (IXe-XIIe siècles)* [Byzantina Sorbonensia 1], Paris 1975, 47.

13. Ψελλός, *Χρονογραφία* II, 71.

ιεραρχία¹⁴. Από τη σχετική βιβλιογραφία προκύπτει ότι η απομάκρυνση αυτών των προσώπων, ουσιαστικά η αποστράτευσή τους, πρέπει να αποδοθεί στην Θεοδώρα (1055–1056) και τον Μιχαήλ Γ΄ Στρατιωτικό (1056–1057), ο οποίος επιχείρησε να ακολουθήσει την πολιτική της στο θέμα αυτό¹⁵.

Τα στοιχεία για τις οικογένειες, από τις οποίες κατάγονταν οι στασιαστές, δείχνουν ότι αυτές μπορούν να διακριθούν σε τρεις ομάδες, σύμφωνα με την εποχή που εμφανίζονται στις πηγές τα πρώτα τους μέλη.

Την πρώτη ομάδα αποτελούν οι οικογένειες, η εμφάνιση των οποίων χρονικά εμπίπτει στην πρώτη φάση της ιστορίας της βυζαντινής αριστοκρατίας, δηλαδή από τα τέλη του 8ου και μέχρι το πρώτο μισό του 10ου αιώνα¹⁶. Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να εντάξουμε τις οικογένειες των Σκληρών και των Αργυρών, τα επώνυμα των οποίων είναι γνωστά από τις αρχές του 9ου αιώνα και συνεχίζουν να μνημονεύονται χωρίς διακοπή κατά τους επόμενους αιώνες¹⁷.

Τη δεύτερη ομάδα αποτελούν οι οικογένειες που εμφανίζονται στην επόμενη φάση της πορείας της βυζαντινής αριστοκρατίας, η οποία αρχίζει το δεύτερο μισό του 10ου αιώνα και εκτείνεται ως και τις πρώτες δεκαετίες του 11ου αιώνα. Πρόκειται για την περίοδο της διακυβέρνησης τριών αυτοκρατόρων, του Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963–969), του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969–976) και, ιδιαίτερα, του Βασίλειου Β΄ (976–1025). Η εμφάνιση νέων οικογενειών αυτήν την περίοδο οφείλεται αφενός στην αύξηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων της αυτοκρατορίας και αφετέρου στις εμφύλιες συρράξεις των εκπροσώπων της κεντρικής εξουσίας και των ισχυρών οικογενειών, πρωτίστως εκείνων της Ανατολής. Οι πολεμικές ανάγκες απαιτούσαν τη συμμετοχή νέων ανθρώπων (διαφόρων εθνοτήτων) στο

14. Πρβλ. J. Lefort, *Rhetorique et politique. Trois discours de Jean Mauropous en 1047*, *TM* 6 (1976), 283· Cheynet, *Pouvoir*, 339.

15. Cheynet, *Pouvoir*, 341–344· Krsmanović, *Uspon*, 176–181.

16. Με την έκφραση βυζαντινή αριστοκρατία εννοούνται εκείνες οι οικογένειες, η εμφάνιση των οποίων ακολουθεί τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις του κράτους, που συνδυάζονται με την εισαγωγή του συστήματος των θεμάτων. Φαίνεται ότι από το τέλος του 8ου αιώνα, οπότε και στις πηγές μαρτυρούνται οι πρώτες οικογένειες της αυτοκρατορίας, μέχρι την άνοδο στο θρόνο του Αλεξίου Α΄ διακρίνονται δύο κύρια στάδια στην ιστορία της βυζαντινής αριστοκρατίας. Η περίοδος της δυναστείας των Κομνηνών αποτελεί ένα ξεχωριστό σύνολο, επειδή κατά την εποχή αυτήν προωθούνται εκείνες οι οικογένειες, οι οποίες είχαν συγγενικούς δεσμούς με τους Κομνηνούς και έμπαιναν στην ομάδα συμπεφρόντων της οικογένειας αυτής (M. Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204*, London–New York 1984, 105–106· P. Magdalino, *Innovations in government*, στο: Margaret Mullett – D. Smythe [εκδ.], *Alexios I Komnenos*, Belfast 1996, 148).

17. Seibt, *Skleroi· Vannier, Argyroi*.

βυζαντινό στρατό, οι οποίοι, αφού διακρίνονταν στον πόλεμο, επιβραβεύονταν με το γνωστό τρόπο, δηλαδή την παροχή σημαντικών τίτλων, ανώτερων αξιωμάτων και περιουσιακών στοιχείων. Με τον τρόπο αυτό διαπρεπείς στρατιωτικοί βρέθηκαν στο ρόλο του προπάτορα μελλοντικών ένδοξων οικογενειών, ανοίγοντας το δρόμο της ανόδου, τις περισσότερες φορές με την άσκηση στρατιωτικών καθηκόντων, και στους απογόνους τους. Από την άλλη πλευρά, οι εμφύλιες συρράξεις, οι οποίες εκδηλώθηκαν ιδιαίτερα έντονα την εποχή του Βασιλείου Β', υποχρέωσαν τον αυτοκράτορα, προκειμένου να προστατεύσει την ίδια του την εξουσία, να απομακρύνει τους μη έμπιστους εκπροσώπους εκείνων των παλαιών οικογενειών, οι οποίες σχεδόν κατά παράδοση κατείχαν ηγετικά αξιώματα στο βυζαντινό στρατιωτικό/διοικητικό σύστημα. Αντ' αυτών, υψηλές θέσεις στο στρατό, που συνοδεύονταν από αντίστοιχους τιμητικούς τίτλους, έγιναν προσιτές σε «νέους ανθρώπους», έμπιστους και συχνά χαμηλής ή όχι ιδιαίτερα ευγενικής καταγωγής. Έτσι, η πολιτική του Βασιλείου Β' οδήγησε ουσιαστικά σε αλλαγές στα υψηλότερα στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας: οι εκπρόσωποι της παλαιάς «ελίτ» (Φωκάδες, Μαλεΐνοι, Σκληροί, Μελισσηνοί) παραμερίζονται και ανοίγει ο δρόμος για τη δημιουργία μιας νέας «ελίτ». Ο τρόπος, με τον οποίο άρχισε αυτό, επιβεβαιώθηκε, για μία ακόμη φορά, την εξάρτηση της κοινωνικής θέσης από τα κρατικά αξιώματα¹⁸. Από εκείνους που έλαβαν μέρος στην εξέγερση του 1057, την πορεία αυτήν ακολούθησαν οι οικογένειες των Κομνηνών και των Βούρτζηδων¹⁹.

Την τρίτη ομάδα, την οποία μπορούμε να χαρακτηρίσουμε και ως μεταβατική, αποτελούν οικογένειες, τα πρώτα μέλη των οποίων εμφανίζονται τον 9ο

18. Το γεγονός ότι πολλές οικογένειες οφείλουν την άνοδό τους στον Βασίλειο Β' κατά τον ιδιαίτερο αυτόν τρόπο αμβλύνει το χαρακτηρισμό της εσωτερικής του πολιτικής ως «ανταριστοκρατικής». Βλ. Každan, *Sostav*, 256-257· G. G. Litavrin, *Vizantijskoe obščestvo i gosudarstvo v X-XII vv. Problemy istorii odnogo stoletija (976-1081)*, Moskva 1977, 267· Krsmanović, *Uspon*, 2-13.

19. Προπάτορας των Κομνηνών ήταν ο Μανουήλ Ερωτικός (πατέρας του Ισαακίου Α' και του Ιωάννη), στρατηγός του Βασιλείου Β'. Ξεκινώντας από αυτόν, μπορούμε να παρακολουθήσουμε την ιστορία αυτής της οικογένειας. Βλ. Βαζζός, *Γενεαλογία*, 38-39· Krsmanović, *Uspon*, 152-154. Ο Σκυλίτζης (σ. 371-372) αναφέρει και έναν άλλον Κομνηνό, τον Νικηφόρο, πρωτοσπαθάριο και κατεπάνω Βασπουραχάν, ο οποίος άρχισε τη σταδιοδρομία του επί Βασιλείου Β' και, αργότερα, το 1026, κατηγορήθηκε για συνωμοσία κατά του Κωνσταντίνου Η'. Βλ. Βαζζός, *ό. π.*, 39-40· Krsmanović, *ό. π.*, 38-41, 154-155.

Πρώτο γνωστό μέλος των Βούρτζηδων είναι ο Μιχαήλ Βούρτζης, στρατηγός του Νικηφόρου Β'. Επί Βασιλείου Β' του απονεμήθηκε ο τίτλος του μαγίστρου και διορίσθηκε δουξ Αντιοχείας (Σκυλίτζης, 315. Ο Cheynet, *Pouvoir*, 225, υποστηρίζει ότι ο Μιχαήλ Βούρτζης κατείχε αυτό το αξίωμα ήδη επί Ιωάννη Α'). Βάσει τόσο των σφραγίδων, όσο και των άλλων πηγών, είναι αρκετά γνωστές οι δραστηριότητες των άλλων μελών της οικογένειας των Βούρτζηδων κατά το πρώτο μισό του 11ου αιώνα (για την οικογένεια αυτή βλ. Cheynet, *Études prosopographiques*, 15-55).

αιώνα. Πρόβλημα, όμως, αποτελεί το γεγονός ότι δεν διαθέτουμε στοιχεία για το επόμενο χρονικό διάστημα. Για την ακρίβεια, στις οικογένειες αυτές υπάρχει ένα μεγάλο χρονικό κενό στις πηγές μεταξύ της μνείας του πρώτου εκπροσώπου και εκείνης του επόμενου μέλους τους. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των Βρυεννίων, των Βοτανειατών και των Δουκών. Τα πρώτα στοιχεία για τις οικογένειες αυτές χρονολογούνται τον 9ο αιώνα, ενώ τα επόμενα πολύ αργότερα²⁰: έτσι, οι Βρυέννιοι επανεμφανίζονται τον 11ο αιώνα, ενώ εκπρόσωποι της οικογένειας των Βοτανειατών την εποχή του Βασιλείου Β'. Με την έννοια αυτή, ενδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση των Δουκών: είναι πολύ καλά γνωστές οι δραστηριότητες των μελών αυτής της οικογένειας κατά τη διάρκεια του 9ου αιώνα και μέχρι τις αρχές του 10ου αιώνα (ως το 913 ή το 917), καθώς και αργότερα, τον 11ο αιώνα, για την ακρίβεια από την εποχή που στις πηγές εμφανίζονται ο Κωνσταντίνος (ο μελλοντικός αυτοκράτορας), ο Ιωάννης (ο μελλοντικός καίσαρας) και οι απόγονοί τους²¹. Όμως, η αδυναμία παρακολούθησης της τύχης των Δουκών από τις πρώτες δεκαετίες του 10ου αιώνα μέχρι την επανεμφάνισή τους τον 11ο αιώνα (σημειωτέον ότι ο Ζωναράς θεωρεί ότι δεν πρόκειται για μέλη της ίδιας οικογένειας²¹), δημιουργεί το πρόβλημα σε ποιά κατηγορία να κατατάξουμε αυτήν την οικογένεια. Παίρνοντας ως κριτήριο το χρόνο εμφάνισης του πρώτου μέλους της, η οικογένεια αυτή

20. Οι πιο γνωστοί εκπρόσωποι της πρώτης ομάδας των Δουκών ήταν ο Ανδρόνικος και ο γιος του Κωνσταντίνος· και οι δύο κατέλαβαν ανώτατες θέσεις στη στρατιωτική ιεραρχία (ο τελευταίος υπήρξε δομέστικος των σχολών). Ο Κωνσταντίνος προσπάθησε το 913 να καταλάβει την εξουσία, αλλά φονεύθηκε μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας σε σύγκρουση στην Κωνσταντινούπολη (ο γιος του, Γρηγοράς, και ο ανηψιός του, Μιχαήλ, φονεύθηκαν, ενώ ο νεότερος γιος του, Στέφανος, ευνοήθηκε)²²: ένας άλλος Δούκας, ο Νικόλαος, σκοτώθηκε το 917. Βλ. Polemis, *Doukai*, 16-27.

Προς το τέλος του 10ου αιώνα (επί Βασιλείου Β') δρούσαν ορισμένες προσωπικότητες (ο Ανδρόνικος Λυδός και οι δύο γιοι του), οι οποίες θεωρούνται (για άγνωστους σ' εμένα λόγους, βλ. Krsmanović, *Uspori*, 163 και σημ. 62) ότι ανήκαν στην οικογένεια των Δουκών. Ο Polemis (ό. π., 8, 26) είναι επιφυλακτικός, ενώ ο Cheynet (*Pouvoir*, 172, 216 και σημ. 63) υποθέτει ότι ίσως πρόκειται για έναν κλάδο των Δουκών, ο οποίος είχε σχέση με την περιοχή του θέματος Θρακησιών ή του θέματος Οψικίου.

Βάσει μιας σφραγίδας, γνωρίζουμε έναν Ανδρόνικο Δούκα, πρωτοσπαθάρχη και στρατηγό της Μεγάλης Πρεσβυλίας, ο οποίος υποτίθεται ότι ήταν πατέρας του Κωνσταντίνου Γ' και του Ιωάννη (βλ. Cheynet, ό. π., 193 σημ. 16, 217· πρβλ. Polemis, ό. π., 28). Ωστόσο, η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς του πατέρα των δύο αυτών Δουκών δείχνει ότι δεν πρέπει να ήταν σπουδαία προσωπικότητα.

21. Αναφερόμενος στην καταγωγή του Κωνσταντίνου Γ', ο Ζωναράς (III, 675-676) γράφει ότι το «γένος» των Δουκών εξέλειπε μετά την αποτυχία του σφετερισμού του Κωνσταντίνου το 913, επειδή δεν έμεινε κανένα άρρεν μέλος της οικογένειας και ότι οι πρόγονοι του Κωνσταντίνου Γ' κατάγονταν *ἐκ θηλείας* και *ὅθεν οὐδὲ Δούκας λελόγιστο καθαρὸς, ἀλλ' ἐπίμικτος καὶ κεκλιβηλεμένην ἔχων τὴν πρὸς τοὺς Δούκας συγγένειαν*. Πρβλ. Polemis, *Doukai*, 7 σημ. 4.

ανήκει στην ίδια ομάδα με τους Αργυρούς και τους Σκληρούς· όμως, οι τίτλοι και τα αξιώματα που κατέλαβαν οι Βρυέννιοι, οι Βοτανειάτες και οι Δούκες επί Βασιλείου Β' και αργότερα, κατά τον 11ο αιώνα, αποτελούν μαρτυρίες μάλλον για την εξελικτική πορεία της ανόδου τους, παρά για τη θέση που είχαν ήδη καταλάβει στη βυζαντινή κοινωνία²².

Η εξέγερση του 1057 καταξίωσε τις οικογένειες της δεύτερης και της τρίτης ομάδας, αφού από το 1057 και εξής τρεις από τους επαναστάτες ανέβηκαν στο θρόνο (ο Ισαάκιος Α' Κομνηνός, ο Κωνσταντίνος Γ' Δούκας και ο Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης). Για το λόγο αυτό διαθέτουμε αρκετά στοιχεία για τις οικογένειες εκείνων των προσώπων, οι δραστηριότητες των οποίων άφησαν τα ίχνη τους στην περίοδο μεταξύ του 1057 και 1081. Έτσι, τα συμφέροντα των Κομνηνών υπερασπίστηκαν οι απόγονοι του αδελφού του Ισαακίου, Ιωάννη, και της συζύγου του, Άννας Δαλασσηνής. Οι Δούκες εξασφάλισαν μεγάλη επιρροή, όχι μόνο μέσω του Κωνσταντίνου Γ' και των απογόνων του, αλλά και μέσω του καίσαρα Ιωάννη Δούκα και της πολυπληθούς οικογένειάς του. Τον Βρυέννιο αντικατέστησαν στην πολιτική σκηνή το 1057 οι γιοι του, Νικηφόρος (σφετεριστής το 1077) και Ιωάννης. Την οικογένεια των Βοτανειατών, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 11ου αιώνα, εκπροσώπησε με επιτυχία ο Νικηφόρος, επαναστάτης του 1057 και σφετεριστής το 1077/1078. Με την πάροδο του χρόνου στις ηγετικές αυτές οικογένειες προστέθηκαν και άλλες που είχαν συγγενικούς δεσμούς με αυτές.

22. Για παράδειγμα, οι δύο πρώτοι Βρυέννιοι του 9ου αιώνα κατείχαν τους τίτλους του πρωτοσπαθαρίου και του σπαθαρίου, καθώς και τα αξιώματα του στρατηγού Πελοποννήσου και Δαλματίας (βλ. *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*, έκδ. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins [CFHB 1], Washington, D.C. 1967², 232· G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1884, 205-206), ενώ ο επόμενος γνωστός εκπρόσωπος, ένας από τους επαναστάτες του 1057, έφερε τον τίτλο του πατρικίου (ο Βρυέννιος ήταν πατρίκιος, όταν η Θεοδώρα τον εξόρισε, και τον τίτλο αυτόν, πιθανόν, τον διατήρησε και μετά την αποκατάστασή του· βλ. Σκυλίτζης, 479-480). Μετά τον Βοτανειάτη του 9ου αιώνα, ο οποίος ήταν ανθύπατος και σπαθάριος (βλ. Schlumberger, *ό. π.*, 438), εμφανίζονται στις πηγές ειδήσεις για τον παππού και τον πατέρα του Νικηφόρου, του επαναστάτη του 1057 και μετέπειτα αυτοκράτορα. Και οι δύο ήταν στρατηγοί του Βασιλείου Β'· ο παππούς του Νικηφόρου Γ', Νικηφόρος (σύμφωνα με τον Ατταλειάτη) ή Θεοφύλακτος (κατά τον Σκυλίτζη), ήταν βέστης και δουξ Θεσσαλονίκης. Ο Μιχαήλ επίσης συμμετείχε στις επιχειρήσεις στην περιοχή του δουκάτου της Θεσσαλονίκης, καθώς και στις εκστρατείες στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας, όμως τα αξιώματα και οι τίτλοι του δεν αναφέρονται (Σκυλίτζης, 350, 352· Ατταλειάτης, 230). Ο επαναστάτης Νικηφόρος Βοτανειάτης κατείχε το έτος 1057 το αξίωμα του μαγίστρου (Ατταλειάτης, 53). Ακόμη πιο ενδεικτική είναι η περίπτωση των Δουκών: το 1057 ο Κωνσταντίνος κατείχε το αξίωμα του βεστάρχη (Ατταλειάτης, 56), ενώ τα αξιώματα με τα οποία πρέπει να είχε τιμηθεί μέχρι το 1057 δεν είναι γνωστά, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση του αδελφού του Ιωάννη.

Οι αλλαγές στη σύνθεση της βυζαντινής «ελίτ» έγιναν την εποχή του Βασιλείου Β' βάσει των προσωπικών προτιμήσεων του αυτοκράτορα, με αποτέλεσμα, μετά το 1025, να φανεί ποιές προσωπικότητες και οικογένειες ήταν ικανές να εκμεταλλευθούν την ευκαιρία που τους έδωσε η διακυβέρνησή του. Οι αλλαγές αυτές μπορούν να εξετασθούν και μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του 11ου αιώνα (συγκεκριμένα της περιόδου 1025–1081) με τη διερεύνηση των μορφών πολιτικής οργάνωσης επιφανών ατόμων ή ομάδων και των ενεργειών τους εναντίον της κεντρικής εξουσίας. Τα στοιχεία των πηγών αποδεικνύουν, από τη μία πλευρά, ότι μετά το 1025 οι εκπρόσωποι της λεγόμενης νέας «ελίτ» (δηλαδή, οι γόννοι των οικογενειών, που πρωτοεμφανίζονται το δεύτερο μισό του 10ου αιώνα) όλο και περισσότεροι παίρνουν μέρος στα κινήματα κατά της κεντρικής εξουσίας· από την άλλη πλευρά, μέχρι το 1042 δεν σημειώνεται σφραγισμός του αυτοκρατορικού τίτλου (*ἀποστασία*, *τυραννίς*, όπως ονομάζονται τα κινήματα αυτά στις βυζαντινές πηγές). Είναι προφανές ότι μέχρι την εποχή εκείνη οι βυζαντινοί αυτοκράτορες είχαν να αντιμετωπίσουν κινήματα που άλλοτε μπορούσαν σαφώς να χαρακτηριστούν ως «συνωμοσίες» και άλλοτε ως κινήματα, των οποίων οι στόχοι δεν ήταν ακριβώς προσδιορισμένοι.

Έτσι, η σύντομη διακυβέρνηση του Κωνσταντίνου Η' (1025–1028) είχε ως χαρακτηριστικό της τις πολυάριθμες ποινές τύφλωσης που επιβλήθηκαν. Για συνωμοσία κατηγορήθηκαν εκπρόσωποι «παλαιών» οικογενειών, όπως ο Ρωμανός Κουρκούας, ο Βασίλειος Σκληρός, ο Βάρδας Φωκάς, αλλά και εκπρόσωποι οικογενειών που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «νέες», όπως ο Κωνσταντίνος Βούρτζης, ο Νικηφόρος Κομνηνός, ο Γλαβιάς²³, ο Γουδέλης²⁴. Εκτός από αυτούς, αναφέρονται και προσωπικότητες που προέρχονταν από το παλαιό κράτος του

23. Η οικογένεια Γλαβιάς, η οποία, απ' ό,τι φαίνεται από το επώνυμο, ήταν ολβιτικής καταγωγής, μαρτυρείται στις πηγές, για πρώτη φορά, την εποχή του Βασιλείου Β'· μετά τη μάχη στο Σπερχειό, ο Βασίλειος Γλαβιάς, ένας από τους σημαντικούς αξιωματούχους στην Αδριανούπολη, προσέφυγε, μαζί με τον Βατάτζη και την οικογένειά του, στον Σαμουήλ. Ο Βασίλειος Β' αιχμαλώτισε τον γιο του και τον απελευθέρωσε τρία χρόνια αργότερα (Σκυλίτζης, 343).

24. Γουδέλης, Γουδέλιος ή Γουδέλλιος είναι παραλλαγές του ίδιου ονόματος. Κατά πάσα πιθανότητα, το βαπτιστικό όνομα του προπάτορα πέρασε στους απογόνους του και εξελίχθηκε σε επώνυμο. Το όνομα Γουδέλιος/Γουδέλης είναι σλαβικής προέλευσης. Επειδή ο πρώτος Γουδέλης στη Μικρά Ασία εμφανίζεται στις πηγές ήδη επί Κωνσταντίνου Η', επιτρέπεται η υπόθεση ότι τα άτομα που έφεραν το όνομα αυτό μετακινήθηκαν από τις δυτικές επαρχίες στις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας κατά την εποχή του Βασιλείου Β', όταν έγιναν μετακινήσεις πληθυσμών ως συνέπεια πολιτικών συγκρούσεων. Για την ετυμολογία του ονόματος βλ. Bojana Krsmanović – Al. Loma, Georgije Manijakis, ime Γουδέλιος i Pselova "skitska autonomija", *ZRV* 36 (1997), 244–249.

Σαμουήλ (ο Προυσιάνος, ο γιος του Ιωάννη Βλαδισθλάβου και ο Βογδάνος²⁵). Μολονότι μόνον ο Ιωάννης Σκυλίτζης μνημονεύει τα ονόματά τους, με μία πολύ σύντομη αναφορά στις κατηγορίες που τους βάραιναν (στο αληθές των οποίων, όπως φαίνεται, δεν πίστευε ούτε ο ίδιος), είναι σαφές ότι τα αναφερθέντα κινήματα απλώς μαρτυρούσαν ότι οι εκπρόσωποι της «νέας ελίτ» είχαν τους γνωστούς στόχους που είχαν και τα μέλη της «παλαιάς»²⁶.

Κατά τις επόμενες δεκαετίες δεν εκδηλώνονται πολλά κινήματα. Ο Ρωμανός Γ' Αργυρός (1028–1034) είχε να αντιμετωπίσει την αντιπολίτευση, με επικεφαλής τον Προυσιάνο και τον Κωνσταντίνο Διογένη, προσωπικότητες στην κοινωνική καταξίωση των οποίων είχε συμβάλει ο Βασίλειος Β'. Ο πρώτος, ως ο πρεσβύτερος γιος του Ιωάννη Βλαδισθλάβου, μετά το 1018 τιμήθηκε με τον τίτλο του μαγίστρου και διορίστηκε στρατηγός Βουκελλαρίων²⁷. Με τον τρόπο αυτόν όχι απλώς «μετατέθηκε» από τη μία περιοχή της αυτοκρατορίας στην άλλη (από τη Δύση στην Ανατολή), αλλά, πράγμα πολύ πιο σημαντικό, μεταπήδησε από την «ελίτ» ενός υποδουλωμένου κράτους στην «ελίτ» του κράτους-νικητή (ο Βασίλειος Β' έπραξε το ίδιο με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του Βλαδισθλάβου καθώς και με άλλες εξέχουσες προσωπικότητες²⁸). Ο πατρίκιος Κωνσταντίνος Διογένης, στρατηγός του Βασιλείου, σταδιοδρόμησε στα Βαλκάνια και για το λόγο αυτό

25. Πρόκειται για Σλάβο άρχοντα, ο οποίος στο κράτος του Σαμουήλ κατείχε το πολύ σημαντικό αξίωμα του τοπάρχη «τῶν ἐνδοτέρω κάστρων/τόπων». Όταν παραδόθηκε στον Βασίλειο Β' το 1018, ανταμειφθηκε με τον τίτλο του πατρικίου και, όπως φαίνεται, μετακινήθηκε στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Βλ. Σκυλίτζης, 357-358. Πρβλ. S. Pirivatrić, *Samuilova država. Obim i karakter*, Beograd 1997, 129, 171.

26. Σκυλίτζης, 371-372. Πιο διεξοδικά για τα προαναφερθέντα κινήματα βλ. Krstanović, *Uspon*, 33-52, όπου πηγές και βιβλιογραφία.

27. Σκυλίτζης, 372.

28. Ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου στα Βαλκάνια, και ιδιαίτερα μετά το 1018, ο Βασίλειος Β' προέβη σε μετακινήσεις πληθυσμών από το έδαφος του κράτους του Σαμουήλ στα ανατολικά μέρη της αυτοκρατορίας (Σκυλίτζης, 344-345, 352). Οι ανώτατοι αξιωματούχοι του κράτους του Σαμουήλ, καθώς και τα μέλη της οικογένειας του Ιωάννη Βλαδισθλάβου μετακινήθηκαν και ανταμειφθηκαν με τίτλους και, μερικές φορές, με αξιώματα (στην χήρα του Ιωάννη Βλαδισθλάβου απονεμήθηκε ο τίτλος της πατρικίας ζωστής και στους μικρότερους αδελφούς του Προυσιάνου, όπως και στον προαναφερθέντα Βογδάνο, ο τίτλος του πατρικίου· βλ. Σκυλίτζης, 364). Επιπλέον, ο Βασίλειος Β', με μικτούς γάμους, ενίσχυσε την ένταξη Βουλγάρων αρχόντων στη βυζαντινή κοινωνία (ο Ισαάκος Α' και ο Ρωμανός Κουρκούας, συνωμότης επί Κωνσταντίνου Η', νυμφεύθηκαν τις κόρες του Ιωάννη Βλαδισθλάβου· επίσης, η χήρα του Σέρμονα παντρεύτηκε μία επιφανή προσωπικότητα της πρωτεύουσας. Βλ. Σκυλίτζης, 365-366, 372, 492).

συνέδεσε τις πολιτικές του φιλοδοξίες με την περιοχή αυτή²⁹. Ως συνεργούς του ο Σκυλίτζης αναφέρει, μεταξύ άλλων, τον πατρίκιο Ευστάθιο Δαφνομήλη και τους εγγονούς του πρώτου γνωστού Βούρτζη, Μιχαήλ, Θεόγνωστο και Σαμουήλ, δηλαδή ανθρώπους στους οποίους η διακυβέρνηση του Βασιλείου άνοιξε το δρόμο για τα πλέον επιφανή στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας³⁰.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η εποχή της διακυβέρνησης των Παρλαγόνων, του Μιχαήλ Δ' (1034–1041) και, λιγότερο, του Μιχαήλ Ε' (1041–1042), όταν το πρόβλημα της διατήρησης της εξουσίας στα χέρια αυτής της οικογένειας κρινόταν από τη διαμάχη της με εκπροσώπους της οικογένειας των Δαλασσηνών.

Ο προπάτορας των Δαλασσηνών είχε τοποθετηθεί την εποχή του Βασιλείου Β' στο σημαντικό αξίωμα του δουκός Αντιοχείας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το κύρος του συνέβαλε στην ανάδειξη των γιων του Κωνσταντίνου, Θεοφύλακτου και Ρωμανού, αφού και οι τρεις, την εποχή του Βασιλείου Β', ασκούσαν σημαντικά στρατιωτικά και διοικητικά καθήκοντα (στις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας, στα θέματα Ανατολικών, Ιβηρίας, Βασπουραχάν και Αντιοχείας)³¹. Το

29. Φαίνεται ότι ο πατρίκιος Κωνσταντίνος Διογένης ήταν ο πρώτος εκπρόσωπος αυτής της οικογένειας, από την οποία προερχόταν και ένας αυτοκράτορας του 11ου αιώνα (ως πρώτο μέλος των Διογενών ο Cheynet, *Rouinor*, 276, αναφέρει τον Αδράλεστο Διογένη, γνωστό ήδη από την εποχή του Ιωάννη Α' για το ενδεχόμενο οι απαρχές των Διογενών να ανάγονται σε προαιμότερη εποχή βλ. *ό. π.*, 346 σημ. 50). Αν και κατάγονταν από την Καππαδοκία (κατά τις πηγές, ο Ρωμανός Δ', γιος του Κωνσταντίνου, ήταν από την Καππαδοκία βλ. Ατταλειάτης, 99, 170· Συνέχεια Σκυλίτζη [*II Συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, έκδ. Εθ. Θ. Τσολάκης, Θεσσαλονίκη 1968], 122), η στρατιωτική σταδιοδρομία του Κωνσταντίνου εντοπίζεται στα Βαλκάνια. Ως στρατηγός του Βασιλείου Β' ανέλαβε διάφορα καθήκοντα (στρατηγός Θεσσαλονίκης, στρατηγός Σερβίας, άρχων Σιρμιού). Επί Κωνσταντίνου Η', χωρίς να αφήσει τη θέση στο Σίρμιο, διορίστηκε προσωρινά δούξ Βουλγαρίας. Επί Ρωμανού Γ', κατέλαβε τη θέση του δουκός Θεσσαλονίκης, αλλά, επειδή κατηγορήθηκε για αποστασία, στάλθηκε στην Ανατολή και διορίστηκε στρατηγός Θρακισίων. Για τη σταδιοδρομία του βλ. Lj. Maksimović, *Trijumf Vizantije početkom 11. veka, Istorija srpskog naroda I*, Beograd 1981, 173-174· του ίδιου, *Organizacija vizantijske vlasti u novoosvojenim oblastima posle 1018. godine*, *ZRVI* 36 (1997), 31-43· A. S. Mohov, *K cursus honorum Konstantina Diogena, Antičnaja drevnost' i srednie veka* 27 (1995), 32-37.

30. Ο πατρίκιος Ευστάθιος Δαφνομήλης καταγόταν από τη Μικρά Ασία (Σκυλίτζης, 362). Ήταν στρατηγός του Βασιλείου Β' και το όνομά του μνημονεύεται σε σχέση με τον πόλεμο που διεξήχθη στο έδαφος του κράτους του Σαμουήλ (ως στρατηγός, στον οποίον παραδόθηκε το Δυρράχιο, ως άρχων Αχρίδος, και ως το πρόσωπο, το οποίο με δόλο συνέλαβε τον Ιβάζη, στρατηγό του Σαμουήλ, βλ. Σκυλίτζης, 343, 359, 361, 363· πρβλ. Pirivatrić, *Samuil*, 114, 130, 176-177). Επειδή ο Ευστάθιος Δαφνομήλης δεν ανήκε σε επιφανή οικογένεια, ο τίτλος του πατρικίου και τα καθήκοντα που του ανατέθηκαν, ήταν αποτέλεσμα των στρατιωτικών ικανοτήτων που επέδειξε κατά τον πόλεμο στα Βαλκάνια.

31. Για τους προαναφερθέντες εκπροσώπους των Δαλασσηνών βλ. Cheynet, *Études prosopographiques*, 76-86.

κύρος που είχαν τα μέλη αυτής της οικογένειας επιβεβαιώνει κατά τον καλύτερο τρόπο το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος Η΄ είχε την πρόθεση να αποδεχθεί ως κληρονόμο του τον πατρίκιο Κωνσταντίνο Δαλασσηνό³². Και ο ίδιος ο Δαλασσηνός θεωρούσε ότι ήταν άξιος του αυτοκρατορικού τίτλου, πράγμα που φαίνεται από το γεγονός ότι αντιτάχθηκε ανοιχτά στην άνοδο στο θρόνο του «χυδαίου καὶ τριωβολιμαίου ἀνθρώπου»³³ Μιχαήλ Δ΄. Το κίνημα του Κωνσταντίνου Δαλασσηνού εναντίον των Παφλαγόνων υποστήριζαν όχι μόνον τα μέλη της οικογένειάς του, αλλά και άλλοι αριστοκράτες της επαρχίας: ο Κωνσταντίνος Δούκας (επαναστάτης το 1057 και αργότερα αυτοκράτορας), ο Γουδέλης, ο Βαϊανός, και ο Προβατάς (για τους οποίους ο Σκυλίτζης αναφέρει ότι ήταν άνδρες *ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εὐγενεῖς καὶ πλούσιοι*), και, επίσης, αριστοκράτες της Αντιόχειας³⁴.

Οι Παφλαγόνες προέβησαν στο ξεκαθάρισμα των λογαριασμών με την αντιπολίτευση – επικεφαλής της οποίας ήταν ο Κωνσταντίνος Δαλασσηνός – βαθμιαία και προσεκτικά, σεβόμενοι το κύρος και την επιρροή αυτής της οικογένειας³⁵. Έτσι, με το παράδειγμα των Δαλασσηνών, στους οποίους ήδη από τη δεύτερη γενεά είχε ανοίξει ο δρόμος για την αυτοκρατορική εξουσία, γίνεται αντιληπτή η ταχύτητα της ανόδου ορισμένων οικογενειών, αντιπροσωπευτικών εκπροσώπων της «νέας ελίτ». Τέλος, πρέπει να τονίσω ότι τους Δαλασσηνούς βοήθησε και το γεγονός ότι ήταν οικογένεια με αρκετά άρρενα μέλη, που είχαν σαφώς προσδιορισμένη θέση στο σύστημα του κράτους (όπως προκύπτει από τα αξιώματα και τους τίτλους που τους είχαν απονεμηθεί).

Η διαμόρφωση μιας «νέας ελίτ» φαίνεται και από το γεγονός ότι ο πρώτος σφετερισμός του 11ου αιώνα έγινε το 1042. Η ανάλυση των τριών σφετερισμών που αντιμετώπισε η αυτοκρατορία μέχρι το 1057 (του Γεωργίου Μανιάκη το 1042, του Λέοντος Τορνικίου το 1047 και του Ισαακίου Κομνηνού το 1057) έδειξε ότι με την ωρίμανση της πολιτικής «ελίτ» εξελισσόταν και ο τρόπος οργάνωσης και

32. Ετομοθάνατος ο Κωνσταντίνος Η΄ αποφάσισε κατ' αρχήν να ορίσει ως διάδοχό του τον Κωνσταντίνο Δαλασσηνό, αλλά κατόπιν τάχθηκε υπέρ του τότε επάρχου της Κωνσταντινούπολης, πατρικίου Ρωμανού Αργυρού (Σκυλίτζης, 373-374).

33. Σκυλίτζης, 393· Ζωναράς III, 588.

34. Σκυλίτζης, 393, 396.

35. Τη στιγμή που ο Μιχαήλ Δ΄ ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, ο Κωνσταντίνος Δαλασσηνός βρισκόταν στα κτήματά του στο θέμα των Αρμενιάκων. Δεν είναι σαφές με ποιόν τρόπο εκφράστηκε η διαμαρτυρία του, αλλά ο Σκυλίτζης (σ. 393) σημειώνει ότι ο Δαλασσηνός *ἀπεδυσπέτησε*, επειδή ο αυτοκράτορας ανάμεσα σε τόσους άλλους *ἐξ οὐκων λαμπρῶν καὶ ἐπισήμων γένους* επέλεξε τον Μιχαήλ Παφλαγόνα, άνθρωπο ταπεινής καταγωγής. Στην αρχή οι Παφλαγόνες άρχισαν τις διαπραγματεύσεις με τον Δαλασσηνό και πρέπει να σημειωθεί ότι η συμφωνία τους επισφραγίστηκε με όρκο και από τις δύο πλευρές. Μετά την εξέγερση των αρχόντων της Αντιόχειας, που ξέσπασε *διὰ τὴν εἰς*

εκδήλωσης των κινήματων με επικεφαλής εκπροσώπους της. Έτσι, από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της αποστασίας, ενός κοινωνικού φαινομένου ιδιαίτερα γνωστού από την εποχή του Βασιλείου Β', διακρίνουμε μόνον ορισμένα στις περιπτώσεις των σφετερισμών που αναφέρθηκαν. Με άλλα λόγια, με την πάροδο του χρόνου, τα κινήματα βαθμιαία γίνονταν όλο και πιο σύνθετα.

Για το σφετερισμό του Γεωργίου Μανιάκη, το 1042/1043, μπορεί να λεχθεί μόνον ότι ήταν ένα «μεμονωμένο» πολιτικό κίνημα, δεδομένου ότι ο Μανιάκης ως σφετεριστής δεν εμφανίζεται με το ρόλο του εκπροσώπου των πολιτικών συμφερόντων κάποιας ομάδας ανθρώπων. Τα στοιχεία από τις πηγές δείχνουν ότι στήριξε τις βλέψεις του για το θρόνο μόνο στο προσωπικό του κύρος και τις ικανότητές του, καθώς και στην υποστήριξη εκπροσώπων του στρατού, και μάλιστα μισθοφόρων και έμπιστων στρατιωτών του και όχι εκπροσώπων της ανώτερης στρατιωτικής ιεραρχίας³⁶. Η απουσία συνεργών/συμμάχων από τις τάξεις της βυζαντινής «ελίτ» (στην οποία ανήκε ο Μανιάκης, τουλάχιστον σύμφωνα με τους τίτλους του – πρωτοσπαθάριος, πατρίκιος, μάγιστρος – και τα αξιώματα που του δόθηκαν – στρατηγός Τελούχ, στρατηγός παρευφρατιδίων πόλεων και από το 1032 κατεπάνω Εδέσσης, κατεπάνω Βασπουραχάν, στρατηγός/αυτοκράτωρ Σικελίας, στρατηγός/αυτοκράτωρ ή κατεπάνω Ιταλίας³⁷) είναι με την έννοια αυτή πολύ ενδεικτική. Είναι καταφανές ότι η οικογένειά του, το δρόμο για την άνοδο της οποίας άνοιξε ο Βασίλειος Β', δεν κατόρθωσε να ενταχθεί και να κρατηθεί στα ανώτερα στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας³⁸.

τόν *Δαλασσηνόν εὔνοϊαν* (Σκυλίτζης 395-396), οι Παφλαγόνες επανειλημμένα έλαβαν ειδικά μέτρα, ώστε να διασφαλίσουν την πολιτική απομόνωση του Κωνσταντίνου Δαλασσηνού, των οπαδών και των συγγενών του (βλ. Krsmanović, *Uspon*, 64-82).

36. Η εξέγερση του Μανιάκη ήταν έκφραση πρωτίστως προσωπικής αγανάκτησης. Επίσης, η απόφαση για την ανάκλησή του από τη θέση του κατεπάνω Ιταλίας ήταν συνέπεια της προσωπικής αδιαλλαξίας του Κωνσταντίνου Θ' και όχι της αλλαγής της κρατικής πολιτικής. Βλ. Krsmanović, *Uspon*, 88-110.

37. Η λαμπρή σταδιοδρομία του Μανιάκη και η σχεδόν ανεπιτόδιση αναρρίχησης του στην κορυφή της στρατιωτικής ιεραρχίας πραγματοποιήθηκαν επί της βασιλείας του Ρωμανού Γ' και των Παφλαγόνων.

38. Το πρώτο γνωστό μέλος της οικογένειας του Μανιάκη, το οποίο αναφέρεται μόνο στον Σκυλίτζη (σ. 387), ήταν ο Γουδέλιος (ο πατέρας του Γεωργίου), ο οποίος έζησε επί Βασιλείου Β'. Η έρευνα της ετυμολογίας του ονόματος Γουδέλιος έδειξε ότι αυτό απαντά σε περιοχές κατοικημένες από σλαβικό πληθυσμό, ο οποίος όμως από νωρίς είχε εξελληνιστεί (βλ. πιο πάνω, σημ. 24). Από την άλλη πλευρά, η μαρτυρία του Ψελλού ότι ο Γεώργιος Μανιάκης *ἀπὸ Σκυθικῆς αὐτονομίας ἀνεγράφη τοῖς βουλευταῖς καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου μέρος ἐγένετο* (Michaelis Pselli Scripta minora magnam partem adhuc inedita, έκδ. E. Kurtz – F. Drexl, I, Milano 1936, 22) δείχνει ότι ο Γουδέλιος και ο Γεώργιος εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή από περιοχή που παλαιότερα συμπεριλαμβανόταν στο κρά-

Πιο σύνθετο κίνημα αποτελεί ο σφετερισμός του Λέοντος Τορνίκιου το 1047, επειδή δεν επρόκειτο μόνο για κίνημα στρατιωτικού χαρακτήρα, αλλά και για κίνημα της θρακικής αριστοκρατίας (από την Αδριανούπολη). Το κίνημα αυτό δεν ήταν μόνον έκφραση προσωπικής αγανάκτησης αλλά, αν κρίνουμε από τους στόχους και τον τρόπο οργάνωσης, είχε ευρύτερο υπόβαθρο³⁹. Πρώτα απ' όλα, ο Τορνίκιος είχε την υποστήριξη των ανδρών του λεγόμενου δυτικού στρατού, που επιστρατευόταν και στάθμευε στο θέμα της Μακεδονίας. Επρόκειτο για τους στρατιώτες που είχαν αποστρατευθεί το χειμώνα του 1046/1047⁴⁰ και μεταξύ των οποίων ήδη την άνοιξη του 1047 ξέσπασαν ταραχές, επειδή η απόφαση για την αποστράτευσή τους δεν ανακλήθηκε⁴¹. Αυτή η αποστράτευσή τους, η οποία δεν ήταν μόνο μερικού, αλλά, όπως φάνηκε αργότερα, και προσωρινού χαρακτήρα, έπληττε τα συμφέροντα τόσο των απλών στρατιωτών όσο και των αξιωματικών. Αυτές ακριβώς οι τάξεις του στρατού υποστήριξαν τον Τορνίκιο το Σεπτέμβριο του 1047. Εκτός από αυτούς τους απόστρατους, στον Τορνίκιο προσχώρησαν και οι αξιωματικοί που την εποχή εκείνη βρίσκονταν σε ενεργό στρατιωτική υπηρεσία. Επειδή μεταξύ αυτών των επιφανών στρατιωτικών διοικητών ήταν και εκπρόσωποι των τοπικών αριστοκρατών – ο Ιωάννης Βατάτζης (μαζί με τον Τορνίκιο, ένας από τους αρχηγούς/οργανωτές της εξέγερσης)⁴², ο Μαριανός Βρανάς⁴³, ο Θεόδωρος Στραβομύτης, ο Πολύς⁴⁴, μέλη της οικογένειας Γλαβά και άλλοι –,

τος του Σαμουήλ (για το οποίο ο Ψελλός εδώ χρησιμοποιεί την αρχαϊζουσα έκφραση «σκυθική αυτονομία»). Για την καταγωγή του Μανιάκη και την προέλευση της οικογένειάς του βλ. Krsmanović – Loma, Georgije Manijakis, 229-259.

39. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την εξέγερση του 1047 βλ. Krsmanović, *Uspon*, 111-139, όπου πηγές και βιβλιογραφία.

40. Lefort, *Rhetorique*, 274-284.

41. Οι αναταραχές την άνοιξη του 1047 μνημονεύονται από τον Ιωάννη Μαυρόποδα (*Johannis Euchaitorium metropolitae quae in codice Vaticano graeco 976 supersunt*, έκδ. P. de Lagarde, *Abhandlungen der hist.- philol. Klasse der königl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen* 28, 1882), σφ. 186 (§7, 9, 10, 11): Ατταλειάτης, 22· Ψελλός, *Χρονογραφία* II, 17.

42. Οι απαρχές της οικογένειας αυτής ασφαλώς ανάγονται στην περίοδο της βασιλείας του Βασιλείου Β' (βλ. πιο πάνω, σημ. 23). Μεταγενέστερες μαρτυρίες για τους Βατάτζηδες επιβεβαιώνουν τις σχέσεις τους με την περιοχή της Θράκης (Αδριανούπολη, Ραιδεστός).

43. Η οικογένεια Βρανά, όπως και η οικογένεια Γλαβά, εντάσσονται σ' εκείνες τις οικογένειες η καταγωγή των οποίων ήταν σλαβική, αλλά είχαν εξελληνιστεί πριν εμφανιστούν οι πρώτοι εκπρόσωποί τους στις πηγές. Καθώς οι πρώτες μαρτυρίες για τους Βρανάδες ανάγονται στο 1047, οι απαρχές της οικογένειας αυτής πρέπει να αναζητηθούν μεταξύ του τέλους του 10ου και των αρχών του 11ου αιώνα.

44. Όπως τόνισε ο Cheynet (*Pouvoir*, 233), ο Στραβομύτης και ο Πολύς δεν μπορούν να συμπεριληφθούν στις επιφανείς βυζαντινές οικογένειες.

είναι φανερό ότι η προστασία των συμφερόντων των τοπικών ευγενών οδήγησε στη δημιουργία μιας πολιτικής συμμαχίας. Αυτή η συμμαχία σχηματίστηκε από τους εκπροσώπους των οικογενειών, η άνοδος των οποίων από την αρχή προϋπέθετε την άσκηση της στρατιωτικής υπηρεσίας.

Πρέπει, όμως, να λεχθεί ότι η εξέγερση του Τορνικίου ήταν από κάθε άποψη περιορισμένη· γεωγραφικά κάλυψε την περιοχή μεταξύ Αδριανούπολης, Αρκαδιούπολης, Κυψέλης και Βουλγαρόφυγου, ενώ, σε ό,τι αφορά τους συμμετέχοντες στην εξέγερση, στηρίχθηκε στους απόστρατους και δυσαρεστημένους άνδρες των δυτικών στρατευμάτων και στους άρχοντες της Μακεδονίας, δηλαδή όχι στο σύνολο των στρατιωτικών (την εξέγερση κατέπνιξαν τα στρατεύματα του στρατού της Ανατολής). Η δυσαρέσκεια, στην οποία στηρίχθηκε ο Λέων Τορνίκιος, ήταν επίσης χρονικά περιορισμένη· λίγο μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης, πολλοί στρατιώτες (πρώην επαναστάτες) από τα δυτικά στρατεύματα συνέχισαν τον πόλεμο με τους Πατζινάκες υπό την αρχηγία του ίδιου του αυτοκράτορα. Τέλος, θα ήθελα να επισημάνω ότι οι στρατηγοί της Ανατολής, οι οποίοι δέκα χρόνια αργότερα ανέλαβαν την εξουσία (ο Κατακαλών Κεκαυμένος, ο Ισαάκιος Κομνηνός, ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, ο Ρωμανός Σκληρός, ο Μιχαήλ Βούρτζης, ο Βρυέννιος και άλλοι), σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα ασκούσαν απρόσκοπτα τα καθήκοντά τους.

Σε αντίθεση με την εξέγερση του Γεωργίου Μανιάκη, φορέας της οποίας ήταν ένα άτομο, ή του Τορνικίου, όπου κυρίαρχο ρόλο έπαιξε η δυσαρέσκεια του στρατού – απλών στρατιωτών και αξιωματικών (οι οποίοι, οπωσδήποτε, δεν κατείχαν υψηλές διοικητικές θέσεις στο δυτικό στράτευμα⁴⁵), στην εξέγερση του 1057 επικράτησε η δυσαρέσκεια της στρατιωτικής και, ταυτόχρονα, κοινωνικής ηγεσίας, που ήταν οργανωμένη σε πολιτική συμμαχία. Έτσι, ουσιαστικά ολόκληρο το κίνημα οργανώθηκε «εκ των άνω». Ο Ισαάκιος Κομνηνός ήταν ένας από τους υποψήφιους αυτοκράτορες και στο ρόλο αυτό εμφανίζεται πρωτίστως ως μελλοντικός προστάτης των μελών της συμμαχίας. Τα στρατεύματα, τα οποία σε τέτοιου είδους ενέργειες αποτελούν την πραγματική δύναμη, το 1057 αποτέλεσαν το απαραίτητο βοηθητικό μέσο που χρησιμοποίησε η «ελίτ» για να προστατεύσει τα συμφέροντά της. Αντιδρώντας στην πολιτική που εγκαινίασε η Θεοδώρα και την οποία ο Μιχαήλ Γ' είχε την πρόθεση να συνεχίσει, οι εκπρόσωποι της στρατιωτικής ηγεσίας – ο καθένας από την πλευρά του – χρησιμοποίησαν όλα τα διαθέσι-

45. Π.χ. στις πηγές δεν υπάρχει αναφορά για τον τρόπο, με τον οποίο αντιμετώπισε την εξέγερση ο τότε δούξ Αδριανουπόλεως, μάγιστρος Κωνσταντίνος Αριανίτης, που κατείχε το αξίωμα αυτό το χειμώνα του 1046/1047 (πριν από την εξέγερση), αλλά και το 1049. Βλ. Lefort, *Rhétorique*, 282 και σημ. 83.

μα μέσα. Επειδή η συμφωνία για τη συνωμοσία επιτεύχθηκε στην Κωνσταντινούπολη⁴⁶, μπορούμε να υποθέσουμε ότι με την ίδια ευκαιρία συμφωνήθηκε και η εξέγερση που ακολούθησε. Είναι γνωστό ότι τότε αποφασίστηκε ποιός θα είναι ο διεκδικητής του αυτοκρατορικού στέμματος⁴⁷, ενώ, τα γεγονότα που επακολούθησαν, αφήνουν να διαφανεί ότι οι συνωμότες καθόρισαν κατά τη συνάντησή τους στην πρωτεύουσα και τις επιμέρους υποχρεώσεις που θα αναλάμβαναν (τη χρηματοδότηση του κινήματος, τον προσεταιρισμό του στρατού, το χρόνο της εξέγερσης και άλλα). Έτσι, ο Κωνσταντίνος Δούκας ανέλαβε τις οικονομικές υποχρεώσεις⁴⁸ και, κρίνοντας από όλα τα στοιχεία, δεν ήταν ο μόνος, ο οποίος στήριξε οικονομικά το κίνημα. Αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι το 1057 εξεγέρθηκαν *οι λογάδες τῶν ἀρχόντων, τὰ κράτιστα γένη* της εποχής εκείνης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι εκτός από τον Δούκα, υπήρξαν και άλλοι λιγότερο γενναϊόδωροι χρηματοδότες. Ο προσεταιρισμός του στρατού ήταν καθήκον των περισσότερων επαναστατών. Ο Βρυέννιος επιχείρησε να πάρει με το μέρος του τους στρατιώτες που βρίσκονταν υπό τη διοίκησή του, μοιράζοντας σ' αυτούς τα χρήματα που προορίζονταν για τον επικείμενο πόλεμο, αλλά εμποδίστηκε έγκαιρα⁴⁹. Πολύ πιο σημαντικές για την επιτυχία της εξέγερσης ήταν οι δραστηριότητες του Κατακαλών Κεκαυμένου, ο οποίος εξασφάλισε τη σύμπραξη των στρατευμάτων των ανατολικών μεθοριακών περιοχών της αυτοκρατορίας, των θεμάτων Κολωνείας, Χαλδίας, Σεβαστείας, Μελιτηνής και Αρμενιάκων. Οι ενέργειες του Κεκαυμένου αντικατοπτρίζουν με τον καλύτερο τρόπο τη δομή της ιεραρχίας στην οργάνωση της εξέγερσης, επειδή, στην προσπάθεια προσεταιρισμού, στηρίχθηκε αφενός στην υποστήριξη των κατά τόπους *έπισημοτέρων*, και αφετέρου στην υποστήριξη των αξιωματικών των προαναφερθεισών περιοχών⁵⁰. Στις πηγές δεν έχουμε στοιχεία για τις υποχρεώσεις που πρέπει να είχαν αναλάβει οι συνωμότες από το θέμα

46. Σκυλίτζης, 487· Ψελλός, *Χρονογραφία* II, 142.

47. Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη (σ. 487), οι συνωμότες στην αρχή προτίμησαν τον Κεκαυμένο, θεωρώντας ότι ήταν *και γήρα και άνδρεία και έμπειρία* ο πλέον άξιος για τον αυτοκρατορικό θρόνο. Ο Ψελλός (*Χρονογραφία* II, 136, 142), όμως, αναφέρει ότι εκτός από τον Ισαάκιο Κομνηνό, υποψήφιος για το αυτοκρατορικό στέμμα ήταν και ο Κωνσταντίνος Δούκας. Ωστόσο, αυτή η πληροφορία του Ψελλού δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτή, αν λάβουμε υπόψη ότι για τον Δούκα ως υποψήφιο για το θρόνο γράφει μόνο σ' εκείνα τα χωρία της *Χρονογραφίας*, όπου εξηγεί και δικαιολογεί την παραίτηση του Ισαακίου Α' και την άνοδο στην εξουσία του Κωνσταντίνου Ι' (1059). Βλ. Krsmanović, *Uspon*, 181-187.

48. Συνέχεια Σκυλίτζη, 108: *χρημάτων ποριστήν άφθονώτατον εις τήν τής βασιλείας κατάσχεσιν*.

49. Σκυλίτζης, 487-488· Ατταλειάτης, 53-54· Ζωναράς III, 657-658.

50. Σκυλίτζης, 490-492.

των Ανατολικών (ο Ρωμανός Σκληρός, ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, ο Μιχαήλ Βούργτζης, οι γιοι του Βασιλείου Αργυρού⁵¹), όμως είναι σχεδόν βέβαιο ότι είχαν στη διάθεσή τους ιδιωτικό στρατό (ο Κεκαυμένος είχε σχηματίσει τάγματα χυλίων ανδρών μόνο από τους υπηρέτες και τους συγγενείς του⁵²). Αν ληφθεί υπόψη ότι μεταξύ αυτών ήταν και εκπρόσωποι παλαιών οικογενειών, όπως είναι οι Σκληροί και οι Αργυροί, είναι σαφές ότι η παραδοσιακή επιρροή τους στην περιοχή θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα και την αποκατάσταση σχέσεων με άλλες, λιγότερο επιφανείς και εξαρτώμενες από αυτές οικογένειες.

Σε αντίθεση προς τους δύο προηγούμενους σφετερισμούς, οι επαναστάτες του 1057 είχαν και την υποστήριξη της πρωτεύουσας. Η εξέγερση της Κωνσταντινούπολης δεν οδήγησε μόνο στην ανατροπή του Μιχαήλ Γ' Στρατιωτικού, αλλά έδωσε τη δυνατότητα στον Ισαάκιο Κομνηνό να εισέλθει στην πρωτεύουσα ως εκπρόσωπος διαφόρων κοινωνικών ομάδων, πρωτίστως των δύο εκείνων, οι οποίες μόνον εκ πρώτης όψεως ήταν αντιμαχόμενες: της ομάδας των «πολιτικών» και της ομάδας των «στρατιωτικών». Εκτός αυτού, ο νέος ηγεμόνας είχε και την υποστήριξη των ανώτατων εκπροσώπων της Εκκλησίας. Η γενική αποδοχή εκ μέρους της βυζαντινής κοινωνίας εκφράσθηκε συμβολικά με την πράξη της στέψης στην Αγία Σοφία, όπου ο σφετεριστής έγινε αυτοκράτορας, εξασφαλίζοντας την απαραίτητη νομιμότητα από τον οικουμενικό πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο⁵³.

Έτσι, με την ανάληψη της εξουσίας το 1057, οι οικογένειες που έλαβαν μέρος στην εξέγερση προστάτευσαν πρώτα απ' όλα τις θέσεις και τα αξιώματά τους που απειλούνταν από τις προσπάθειες μεταρρύθμισης της Θεοδώρας και του Μιχαήλ Γ', και στη συνέχεια, αφού ανέλαβαν την εξουσία, συνέχισαν απρόσκοπτα την άνοδό τους.

Πρέπει, όμως, να τονίσω στο σημείο αυτό ότι η αριστοκρατική συμμαχία του 1057 ήταν συμμαχία ισότιμων οικογενειών· ορισμένες από αυτές ξεχώριζαν λόγω του αναγνωρισμένου από παλαιά κύρους τους, ενώ άλλες λόγω της πραγματικής ισχύος των εκπροσώπων τους ή λόγω του πλούτου τους. Μολονότι ο Ισαάκιος Κομνηνός ήταν ο διεκδικητής του στέμματος (για την ακρίβεια μελλοντικός προστάτης και εγγυητής των συμφερόντων των οικογενειών αυτών), οι Κομνηνοί δεν

51. Για τις προσωπικότητες που αναφέρθηκαν, ο Σκυλίτζης (σ. 488) αναφέρει: *οί δὲ κατὰ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν τὰς οἰκίσεις ἔχοντες ἄρχοντες*.

52. Σκυλίτζης, 490: *... τοῖς ἑαυτοῦ θεράπονσι καὶ συγγενέσι*.

53. Διεξοδικά για την εξέγερση του 1057 βλ. Krsmanović, *Uspon*, 145-238, 250-256, όπου πηγές και βιβλιογραφία.

διακρίνονταν από τις άλλες οικογένειες⁵⁴. Εκείνο, το οποίο απουσίαζε στα πλαίσια της συμμαχίας αυτής, ήταν η κυριαρχία μιας προσωπικότητας (ή οικογένειας). Την κυριαρχία αυτή μπορούσε να την εξασφαλίσει μία οικογενειακή-πολιτική ομάδα συμφερόντων, η οποία το 1057 δεν υπήρχε. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι καμία από τις οικογένειες που έλαβαν μέρος στην εξέγερση του 1057 δεν ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να μπορεί να δρα αυτοτελώς.

Την εσωτερική ενίσχυση των οικογενειών και την ανάπτυξη ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των μελών τους μπορούμε να παρακολουθήσουμε μετά το 1057. Η σημασία, που θα έχει στο μέλλον η οικογένεια για την κατάκτηση και τη διατήρηση της εξουσίας, αποδεικνύεται στην περίπτωση των Κομνηνών. Είναι γνωστό ότι το 1059 ο Ισαάκιος Α΄ Κομνηνός παραιτήθηκε προς όφελος του Κωνσταντίνου Δούκα, γεγονός που δεν επέτρεψε τη δημιουργία δυναστείας των Κομνηνών⁵⁵. Ο λόγος, όπως φαίνεται, έγκειται πρώτα απ' όλα στο γεγονός ότι ο Ισαάκιος Α΄ στη διάρκεια της διακυβέρνησής του δεν ανεξαρτητοποιήθηκε από τη συμμαχία που το 1057 τον έφερε στην εξουσία. Με άλλα λόγια, ο Ισαάκιος Κομνηνός δεν κατόρθωσε να κάνει την οικογένειά του το κύριο στήριγμα της εξουσίας του⁵⁶. Αυτό το κατόρθωσε ο Κωνσταντίνος Ι΄. Στην οικογένεια των Δουκών υπήρχε μία ιεράρχη-

54. Στην εξέγερση του 1057 την οικογένεια των Κομνηνών αντιπροσώπευσαν δύο μέλη της (ο Ισαάκιος και ο Ιωάννης), όπως συνέβη και με την οικογένεια των Δουκών (ο Κωνσταντίνος και ο Ιωάννης). Η θέση του Ισαακίου Κομνηνού στη βυζαντινή κρατική ιεραρχία (όπως προκύπτει από τον τίτλο του) ήταν ισότιμη με εκείνην που κατείχαν οι μάγιστροι Νικηφόρος Βοτανειάτης και Κατακαλών Κεκαυμένος, και κατώτερη από εκείνην του προέδρου Ρωμανού Σκληρού. Καθώς η άνοδος της οικογένειας των Κομνηνών άρχισε επί Βασιλείου Β΄, καθίσταται προφανές ότι οι Κομνηνοί μέχρι το 1057 δεν κατάφεραν να συνάψουν αξιοσημείωτες σχέσεις με άλλες επιφανείς βυζαντινές οικογένειες. Επειδή η δημιουργία της ομάδας συμφερόντων της οικογένειας των Κομνηνών ανάγεται στις δεκαετίες που έπονται των γεγονότων του 1057/1059, μπορεί να υποστηριχθεί ότι μόλις τότε πραγματοποιήθηκε ουσιαστικά η αναρχίηση αυτής της οικογένειας.

55. Η παραίτηση του Ισαακίου Α΄ υπέρ μέλους μιας άλλης οικογένειας έδειξε, κατά τρόπο σαφή, ότι η άνοδος των Κομνηνών στην εξουσία το 1057 δεν βασίστηκε στην πραγματική δύναμή τους. Η περιγραφή του Βρυεννίου και του Ψελλού για τα γεγονότα, που οδήγησαν στη μετάθεση της εξουσίας από τους Κομνηνούς στους Δούκες το 1059, δείχνει ότι η παραίτηση του Ισαακίου Α΄ ήταν ο τρόπος, με τον οποίον οι Κομνηνοί, μέσα στις δεδομένες συνθήκες, υπερασπίστηκαν τα οικογενειακά τους συμφέροντα. Βλ. Κρσμανονίτς, *Uspon*, 265-275.

56. Την περίοδο 1057-1059 η οικογένεια των Κομνηνών απλώς δεν διέθετε τα κατάλληλα μέλη ούτε ως προς τον αριθμό, ούτε ως προς το φύλο ή την ηλικία. Ο Μανουήλ, γιος του Ισαακίου, πέθανε πριν από την άνοδό του στο θρόνο (ο Βαρζός, *Γενεαλογία*, 58, χρονολογεί το θάνατό του κατά την περίοδο 1042-1057), ενώ η κόρη του, Μαρία, έγινε μοναχή την περίοδο που κρινόταν η διαδοχή του (ό. π., 58-59). Όσον αφορά τον Ιωάννη, εκείνος, μέσω του τίτλου του κουροπαλάτη και του αξιώματος του δομεστίκου των σχολών της Δύσεως, εξασφάλισε ένα μέρος της εξουσίας. Ωστόσο, όπως προκύπτει

ση στις σχέσεις και ανάλογη κατανομή των ρόλων μεταξύ των μελών της: ο Κωνσταντίνος Γ' ανέλαβε την αυτοκρατορική εξουσία, ενώ στον αδελφό του Ιωάννη, δια μέσου του τίτλου του καίσαρα, δόθηκε η δεύτερη σε βαθμό εξουσία επί των Δουκών. Ο Ιωάννης υπήρξε ο στενότερος συνεργάτης του αδελφού του και, σε περίπτωση ανάγκης, ο προστάτης των δυναστικών συμφερόντων των Δουκών, ανεξάρτητα αν ο ίδιος δεν εμφανίζεται στο ρόλο του διαδόχου του θρόνου (αυτό το δικαίωμα προοριζόταν για τους γιους του Κωνσταντίνου Γ')⁵⁷.

Ο σημαντικός ρόλος της οικογένειας φαίνεται και στις εξεγέρσεις του δεύτερου μισού του 11ου αιώνα. Ο σφετερισμός του αυτοκρατορικού τίτλου είναι «οικογενειακή υπόθεση», στο πλαίσιο της οποίας σε ένα μέλος της οικογένειας δίνεται ο ρόλος του διεκδικητή του στέμματος, ενώ οι υπόλοιποι, ανάλογα με τη θέση που έχουν στο πλαίσιο της οικογένειας, γίνονται συναγωνιστές του, υποστηρικτές του⁵⁸.

Η εσωτερική ενίσχυση της οικογένειας, βαθμιαία, στο δεύτερο μισό του 11ου αιώνα, οδήγησε και στην καθιέρωση ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των οικογενειών, αποτέλεσμα της οποίας ήταν, ουσιαστικά, η ανανέωση του θεσμού των οικογενειακών-πολιτικών ομάδων συμφερόντων. Οι συμμαχίες αριστοκρατικών οικογενειών δεν θα στηρίζονται πλέον μόνο στα κοινά πολιτικά συμφέροντα, όπως στην περίπτωση του 1057, αλλά και στις στενές μεταξύ τους σχέσεις, επισφραγισμένες με συγγενικούς δεσμούς.

Η εξέγερση του Αλεξίου Κομνηνού το 1081 παρέχει ένα απτό παράδειγμα δράσης των ευγενών δια μέσου του θεσμού της οικογενειακής ομάδας συμφερόντων. Τις φιλοδοξίες του Αλεξίου υποστήριξαν πρώτα απ' όλα μέλη του στενού

από τις πηγές, δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να αναλάβει την εξουσία το 1059. Επιπλέον, μεταξύ των πέντε γιών του Ιωάννη, μόνον τρεις είχαν γεννηθεί πριν από το 1059, αλλά δεν ήταν στην κατάλληλη ηλικία (σύμφωνα με τις έρευνες του Βαρζού, *ό. π.*, 61, 67, 87, ο πρεσβύτερος γιος του γεννήθηκε γύρω στο 1045, ο νεότερος Ισαάκιος γύρω στο 1050, ενώ ο Αλέξιος το 1057).

57. Μπορεί να λεχθεί ότι μέχρι το 1081 ο καίσαρ Ιωάννης Δούκας έπαιξε με επιτυχία το ρόλο του προστάτη των πολιτικών συμφερόντων των Δουκών. Το επίτευγμά του είναι ότι τα δικαιώματα του Κωνσταντίνου, γιου του Μιχαήλ Ζ', επί του θρόνου διατηρήθηκαν και επιβεβαιώθηκαν τόσο από τον Νικηφόρο Γ' όσο και από τον Αλέξιο Α'. Βλ. Βρυέννιος (*Nicephori Bryennii Historiarum libri quatuor*, έκδ. P. Gautier [CFHB 9], Bruxelles 1975), 254-255· Άννα Κομνηνή (*Anne Comnène, Alexiade*, έκδ. B. Leib, I, Paris 1937), 107 – δυστυχώς, δεν μπόρεσα να χρησιμοποιήσω την πρόσφατη έκδοση του κεμένου: *Annae Comnenae Alexias*, έκδ. D. Reinsch – A. Kambylis [CFHB 40/1-2], Berlin-New York 2001.

58. Για παράδειγμα, το 1077/1078, ως διεκδικητής του στέμματος ο πρόεδρος Νικηφόρος Βρυέννιος υποστηρίχθηκε από τον γιο του και τον αδελφό του. Στην εξέγερση συνέβαλε και η οικογένεια Βατάτζη. Επιπλέον, προκειμένου να πετύχει η επιχείρηση, οι Βρυέννιοι απέκτησαν συγγενικές σχέσεις με την οικογένεια των Ταρχανειωτών. Βλ. Cheynet, *Pouvoir*, 83-84, 278.

(πολυπληθούς) οικογενειακού του κύκλου, αλλά και μέλη άλλων οικογενειών με τις οποίες οι Κομνηνοί είχαν συνάψει δεσμούς. Τον πυρήνα της συμμαχίας των αριστοκρατικών οικογενειών, που είχε τότε σχηματισθεί, τον αποτελούσε η οικογενειακή ομάδα συμφερόντων των Κομνηνών και των Δουκών. Έτσι, ο Αλέξιος Κομνηνός το 1081 εμφανίσθηκε ταυτόχρονα στο ρόλο του διεκδικητή του αυτοκρατορικού στέμματος τόσο εκ μέρους της οικογένειάς του, όσο και της συμμαχίας των ευγενών – της οικογενειακής ομάδας συμφερόντων –, στην οποία αποφασιστική επιρροή είχαν οι Δούκες. Οι Δούκες, ουσιαστικά, στην εξέγερση του 1081 συμμετείχαν με τη δική τους ομάδα, η οποία εμφανίστηκε ως προστάτης των πολιτικών τους συμφερόντων. Αν οι Δούκες υποστήριξαν με κάθε τρόπο τον Αλέξιο στην προσπάθειά του να καταλάβει την αυτοκρατορική εξουσία, δεν το έκαναν προασπιζόμενοι τα συμφέροντα των Κομνηνών, αλλά εκείνα της δικής τους οικογένειας, δύο εκπρόσωποι της οποίας (η Ειρήνη, σύζυγος του Αλεξίου Α' και ο Κωνσταντίνος, γιος του Μιχαήλ Ζ') έλαβαν αυτοκρατορικά αξιώματα⁵⁹. Έτσι, η εξέγερση του 1081 έδειξε ότι οι Κομνηνοί δεν μπορούσαν αυτοτελώς να πάρουν την εξουσία και ότι οι Δούκες δεν ήταν σε θέση μόνοι τους να την κρατήσουν στα χέρια της οικογένειάς τους. Και στους μεν και στους δε ήταν απαραίτητη η συμμαχία των οικογενειών τους, η οποία απέβλεπε στη δημιουργία δεσμών μεταξύ τους και όχι μόνο στην προώθηση κοινών πολιτικών συμφερόντων, όπως συνέβη στην περίπτωση του 1057. Η συμμαχία τους, η οποία ενισχύθηκε με τη σύμπραξη και άλλων λιγότερο σημαντικών οικογενειών, συνέβαλε ώστε η ομάδα των Κομνηνών και των Δουκών το 1081 να πάρει την εξουσία, αλλά και να την κρατήσει στη διάρκεια του επόμενου αιώνα. Και τέλος, δεν είναι τυχαίο που η συγγένεια με την αυτοκρατορική οικογένεια κατοχυρώνεται από το 1081 ως κριτήριο για το ότι κάποιος ανήκει στη βυζαντινή αριστοκρατία· από την εποχή των Κομνηνών η παροχή τιμητικών τίτλων, με τους οποίους προσδιοριζόταν η θέση

59. Τα στοιχεία που παρέχει η Άννα Κομνηνή για την εξέγερση του 1081 δείχνουν με τον καλύτερο τρόπο πόσο σημαντική ήταν η συμβολή των Δουκών στην αναρρίχηση του Αλεξίου Α'. Κατ' αρχήν, το κυριότερο πλεονέκτημα του Αλεξίου σε σύγκριση με τον πρεσβύτερο αδελφό του, Ισαάκιο, ήταν ο γάμος του με την Ειρήνη, εγγονή του καίσαρα Ιωάννη Δούκα. Γι' αυτόν το λόγο οι Δούκες άσκησαν όλη τους την επιρροή, ώστε ο στρατός να ταχθεί στο πλευρό του Αλεξίου και να τον αναδείξει διεκδικητή του θρόνου. Επιπλέον, ο ίδιος ο καίσαρ εξασφάλισε τη σύμπραξη τούρκικου στρατιωτικού σώματος. Όπως είναι γνωστό, στον Αλέξιο δέθεσαν χρήματα για την εξέγερση οι Δούκες με τους οπαδούς τους (π.χ. ο Γεώργιος Παλαιολόγος). Το άνοιγμα της πύλης της πρωτεύουσας και η είσοδος των στασιαστών στην πόλη οφείλεται επίσης στους Δούκες. Τέλος, ο οικουμενικός πατριάρχης Κοσμάς, είτε *ἐκ θείας ἐπιτοκίας* είτε *καὶ τοῦ καίσαρος ὑποθεμένου*, έπεισε τον Νικηφόρο Γ' να παραιτηθεί (Άννα Κομνηνή I, 59, 80-87, 91-94, 98-100).

στην ιεραρχία των ευγενών, είναι συνάρτηση της συγγένειας με τη δυναστεία που βασιλεύει⁶⁰.

Ο σημαντικός πολιτικός ρόλος της οικογένειας και της πολιτικής ομάδας δεν αποτελεί νέο φαινόμενο στο Βυζάντιο, και αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί με το παράδειγμα των Φωκάδων· τα μέλη της οικογένειας αυτής και η ομάδα συμφερόντων που δημιουργήθηκε γύρω της, ενήργησαν επανειλημμένα προς όφελος των πολιτικών συμφερόντων των διεκδικητών του αυτοκρατορικού στέμματος της οικογένειας αυτής (963, 970, 987–989)⁶¹.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα, είναι σαφές ότι η συνεχής και φυσική ανάπτυξη της βυζαντινής αριστοκρατίας, αν δεν διακόπηκε, τουλάχιστον επιβραδύνθηκε με την πολιτική του Βασιλείου Β'. Αυτό έγινε με την προώθηση νέων ή όχι και τόσο επιφανών οικογενειών. Οι παλαιές, κάποτε ισχυρές οικογένειες, έχασαν την ισχύ τους, πράγμα που οδήγησε στην εξασθένηση ή ακόμη και στη διάλυση των πολιτικών ομάδων συμφερόντων που είχαν δημιουργηθεί γύρω από αυτές. Από την άλλη πλευρά, οι νέες οικογένειες χρειάζονταν το χρονικό διάστημα μερικών δεκαετιών για να εδραιωθούν στα νέα αξιώματα που κατόρθωσαν να αποκτήσουν και, μετά, να εμφανισθούν στο ρόλο των ισχυρών οικογενειών, ικανών να αξιοποιήσουν τη συγγένεια με άλλους αρχοντικούς οίκους για τη δημιουργία οικογενειακών-πολιτικών ομάδων συμφερόντων.

Αν ληφθεί υπόψη ότι οι Κομνηνοί – εκπρόσωποι της νέας τάξης των ευγενών, οι οποίοι, κατά κάποιον τρόπο, εκφράζουν συμβολικά τη διαδικασία που άρχισε από το δεύτερο μισό του 10ου αιώνα και συνεχίστηκε τον 11ο αιώνα – κατόρθωσαν να καταλάβουν την εξουσία και να εξασφαλίσουν στην οικογένειά τους τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας περισσότερο από έναν αιώνα, τότε τα γεγονότα του 11ου αιώνα πρέπει να εκληφθούν ως συνέπειες (θετικές ή αρνητικές;) της πολιτικής του Βασιλείου Β'.

60. Ο Αλέξιος Α' απένειμε στον πρεσβύτερο αδελφό του, Ισαάκιο, τον τίτλο του σεβαστοκράτορα, *δεύτερον βασιλέα πεποιηκώς*. Ο γαμβρός του Αλεξίου, Νικηφόρος Μελισσηνός, έλαβε τον τίτλο του καίσαρα. Επίσης, οι μικρότεροι αδελφοί του, όπως και ο γαμβρός του, Μιχαήλ Ταρωνίτης, κατέλαβαν ανάλογους τίτλους και αξιώματα (Άννα Κομνηνή I, 113-114).

61. Για τα πολιτικά κινήματα των Φωκάδων βλ. I. Djurić, *Porodica Foka*, ZRVI 17 (1976), 273-275· Cheynet, *Pouvoir*, 20-21, 24-25, 31-33.